

44. Цегельський Л. Від легенди до правди. – Філадельфія; Нью-Йорк, 1960.

45. Фещенко-Чопівський І. Хроніка мого життя. – Житомир, 1992.

SUMMARY

In the article memoirs of leading Ukrainian political and state figures, heads and officials of Ukrainian embassies and missions abroad are described. The author deals with materials in which diplomatic activity of the Central Rada, the Hetmanate and the Directory of the UNR is covered.

Т.С. Осташко

П. СКОРОПАДСЬКИЙ – ЧІЛЬНИЙ РЕПРЕЗЕНТАНТ ГЕТЬМАНСЬКОГО РУХУ

Після еміграції у Німеччину почався новий етап політичної діяльності П. Скоропадського. Доля зближує його з В. Липинським, українським істориком, політичним діячем, одним із засновників та ідеологів УДХП.

За кордоном В. Липинський створює концепцію класократичної трудової монархії, яка протягом 1920–1930-х років поширюється в колах української еміграції у Західній Європі, Канаді, США, Латинській Америці і на західноукраїнських землях. Народжені в передреволюційний час ідеї українського монархізму знаходять практичне втілення в українському гетьманському русі, ідеологом, творцем і лідером якого він був у 1920–1930 рр.

Протягом усього періоду існування український консервативно-монархічний рух на еміграції був тісно пов'язаний з родом гетьмана П. Скоропадського як історичної династії, представники якої очолювали Гетьманат в Україні у XVIII і XX ст. В українській історіографії і насамперед вченими діаспори розроблялися лише окремі аспекти теми. Значну увагу дослідників привертала діяльність П. Скоропадського в добу Української Держави 1918 р. та ідеологічний аспект гетьманського руху [1-7]. У такій постановці ця проблема ще не була предметом спеціального дослідження. У статті на основі нових матеріалів висвітлюється роль П. Скоропадського в організації та поширенні гетьманського руху в середовищі української еміграції та на західноукраїнських землях.

Актуальність такої постановки проблеми обумовлена необхідністю всебічного вивчення різних напрямків суспільно-політичної діяльності українців в еміграції, у тому числі монархічних організацій, які діяли під проводом гетьмана П. Скоропадського.

Аналізуючи поразку національно-визвольних змагань, В. Липинський однією з її головних причин вважав відсутність чіткої концепції побудови держави, а також брак єдності між українськими провідниками. Останнє, на його думку, могло знову стати на перешкоді відродження української державності в нових, більш сприятливих для України політичних умовах. Спираючись значною мірою на практичний досвід Української Держави гетьмана П. Скоропадського, В. Липинський розробляє теорію трудової класократичної монархії в Україні. Дослідження національно-державних традицій інституту гетьманства підводить його до висновку, що саме спадкова, “діична” монархія, до якої наприкінці свого життя прагнув Б. Хмельницький, має стати найбільш вдалою формою державного устрою в Україні.

Варто підкреслити, що серед політичного розмаїття української еміграції не припинялись пошуки лідерів, які могли б суттєво вплинути на покращання політичної ситуації і консолідацію українського громадянства. І, звичайно, погляди багатьох противників полонофільської орієнтації уряду УНР зупинялись на постаті Вільгельма Габсбурга – Василя Вишиваного, який приваблював до себе своїм безкорисливим і гарячим українським патріотизмом і рішучими антипольськими настроями. В очах українських

монархічних груп особливо цінним видавалася його приналежність до імператорського габсбурзького дому.

На початку своєї діяльності провід УСХД, намагаючись досягти згоди і здійснити спільну політичну акцію з колишніми політичними супротивниками – гетьманом П. Скоропадським і В. Габсбургом (В. Вишиваним), як ймовірними претендентами на український монарший стіл, домовляється з ерцгерцогом, що П. Скоропадський як головнокомандуючий збройними силами, який приймав на себе “обов’язок об’єднання всіх українських державно творчих елементів”, зробить перший “конкретний крок в цім напрямку” і доручить “полковникові В. Вишиваному під своїм зверхнім проводом окрему військову операцію в Галичині” [4]. Згідно з угодою, підписаною між П. Скоропадським і засновниками УСХД, В. Вишиваний увійшов до її законодорадчого органу – Генеральної Ради (попередниця Ради Присяжних). Проте, вже наприкінці 1920 р. з’ясується вся безперспективність такого альянсу. Це було пов’язано з тим, що В. Вишиваний не погодився із пунктами Статуту і Регламенту УСХД, вбачаючи в них спроби встановити авторитарний режим в Україні. Крім того, він був неправильно поінформований через друковані джерела уряду УНР про нібито польську заангажованість В. Липинського.

Ці розходження в консервативному середовищі не були поодинокими і вони гостро ставили питання про персоніфікацію гетьманського руху і його відповідне обґрунтування, що базувалося б на міцній історичній традиції і політичному прагматизмі водночас.

У листі до віденського часопису “Воля” від 23 квітня 1921 р. Є. Чикаленко висунув тезу, що врятувати Україну з хаосу і безладдя може лише монархія. Однак Є. Чикаленко стверджував, що “українським монархом не може бути ні Скоропадський, ні Петлюра, ні хтось інший свій, бо на своїому ми, зі своєї недисциплінованості, не об’єднаємося, не помиримося, а знову тільки якийсь Варяг, як в старовину; якийсь чужоземний королевич, що матиме за собою піддержку якоїсь держави, прийде зі своєю гвардією, привезе своїх, а не московських фахівців, чи спеців, і поведе політику понадклясову, понадпартійну і зорганізує державу з неграмотних хліборобів, як це зробили в наші часи чужоземні королевичі в Греції, Румунії, Болгарії” [9.-21.04.1921]. Ставало ясным, що найбільш ймовірною у цьому політичному й суспільно-культурному контексті була постать ерцгерцога Вільгельма. Крім того, Є.Х. Чикаленко, відвідавши В. Липинського, вів переговори про можливість спільної акції УСХД з В. Вишиваним. Проте домовленості про спільну акцію так і не було досягнуто. У комунікаті УСХД, опублікованому у “Хліборобській Україні”, зазначалось: “З приводу розповсюдження в деяких колах неправдивих чуток про участь УСХД в теперішній політичній діяльності полковника Василя Вишиваного заявляємо, що УСХД, ставлячись із повагою до ідеї Української Трудової Монархії і працюючи для її здійснення, віддає всі свої сили справі об’єднання і організації Українського хліборобського класу і тому в персональній акції Полк. Василя Вишиваного ніякої участі не бере” [10.-1920/21.-Кн.ІІ,ІІІ,ІV.-С.273]. Саме намаганнями зберегти провідне становище УСХД і зміцнити теоретичні підвалини гетьманського руху була продиктована поява праці В. Липинського “Покликання “варягів”, чи організація хліборобів? Кілька уваг з приводу статті Є.Х. Чикаленка: “Де вихід?” у друкованому органі УСХД “Хліборобська Україна”. Безперечно. В. Липинський мав рацію, коли наголошував, що концепція “чужоземного королевича”, не зв’язаного ані з землею, ані з традицією, ані місцевим правлячим чи правившим Родом, ані з історичною спадковістю”, не дасть Україні “тої сталої твердої і непохитної точки опори, без якої ані консерватизму, ані монархізму українського помислити властиво не можна”. Концепція Є. Чикаленка, на думку В. Липинського, на практиці відкривала простір для появи все нових і нових претендентів на владу в Україні. Відсутність традиції та історичної спадкоємності, а також пов’язаного з ними легітимізму робили такий монархізм, за висловом вченого, “звичайною диктатурою, звичайним законом і правом узурпатора удачника” [10.-1922/23.-Кн.4.-С.328-329].

Навесні 1920 р. В. Липинський разом з кількома своїми прихильниками (Д. Дорошенком, М. Кочубеєм, А. Монтрезором, С. Шеметом, Л. Сідлецьким (Савою Крилачем), О. Скоропис-Йолтуховським та М. Тимофіївим) створює у Відні Український

союз хліборобів-державників. Важливим питанням, що одразу ж постало перед засновниками УСХД і стосувалось як ідейно-політичних засад, так і організації українського монархізму, було питання династії. При його вирішенні В. Липинський вважав, що обрання на еміграції нового гетьмана, як голови української монархічної держави, не є доцільним, оскільки державу ще потрібно завоювати. Разом з тим, до повернення в Україну потрібно було персоніфікувати ідею української трудової монархії в особі, яка б стала символом чистоти цієї ідеї та єдності монархічної організації.

Аби уникнути внутрішньої боротьби серед українських монархістів, можливість появи в їх лавах претендентів на роль “гетьмана-отамана” чи “гетьмана-диктатора”, засновники УСХД вирішили персоніфікувати П. Скоропадського, який незадовго до того вже був гетьманом України. “Для нас, – роз’яснював позицію своїх однодумців В. Липинський, – рішенням при заведенню персоніфікації вже на еміграції став момент законности. Усунути небезпеку боротьби претендентів ми мали надію, персоніфікуючи заздалегідь гетьманство при умові, що представник цього роду буде, як і всі ми, символом ідеї, а не бувшим гетьманом використовуючим ідею для самореставрації” [11.-С.6]

У листі до О. Шаповала В. Липинський писав, що “єсть два способи персоніфікації політичних ідей: диктатура і монархія. При диктатурі персоніфікує ідею людина, яка верх вибралась тільки за свої заслуги і здібности. При монархії ідею персоніфікує людина і Рід, який має історичне, традиційне право до цієї персоніфікації. При диктатурі – диктатор править самодержавно і безвідповідально; при монархії – Монарх (у нас би він звався Гетьман) править через призначених на це людей, які відповідають за виконання влади перед ним і перед тими, ким вони правлять” [12.-Ф.4465.-Оп.1.-Спр.777.-Арк.171].

Пояснюючи далі причини вибору саме П. Скоропадського на посаду майбутнього гетьмана, В. Липинський зазначав, що “при традиційнім гетьманстві може бути знайдений во ім’я спільної історичної традиції на спільній землі компроміс між різними українськими групами (перш за все, між прихильниками руської і української культури на Україні), а без цього компромісу переможе завжди та група, яка покличе собі на допомогу сторонні сили, тобто як раз група не самостійницька, ворожа до Української Держави”. “Врешті при діничнім монархічнім Гетьманстві, – далі наголошував він у тому ж листі, – ідея персоніфікується не одною тільки особою, а Родом: переходить з батька на сина і тому може в протязі поколінь рости та розвиватись. Єсть тільки одна небезпека від монархії, а саме, що не всі члени даного пануючого Роду можуть мати відповідні персональні здібности для правління. Але ця небезпека усувається власне при конституційній, правовій (не самодержавній) монархії і тоді, коли ця група, на якій спирається монархія, добре зорганізована і віддана своїй династії. Зваживши все вище сказане, я і наша організація, до якої маю честь належати, персоніфікуємо нашу українську ідею державну і національну в єдинім на відповідній висоті уцілівшим з нашої історичної минувщини Гетьманським Роді Скоропадських. Вірність цьому Родові ми вважаємо реальною, а не абстрактною ідеєю Нації і України [12.-Ф.4465.-Оп.1.-Спр.777.-Арк.171].

Ще на початку 1920 р. з ініціативи В. Липинського відбулася серія розмов і зустрічей з П. Скоропадським, під час яких йшлося про можливість приєднання останнього до акції створення в еміграції української монархічної організації, при умові, що він буде “символом”, “слугою ідеї, а не бувшим гетьманом”. У підписаній 8 травня 1920 р. П. Скоропадським і членами УСХД угоді гетьман визнавався “Начальним вождем всіх оружних сил України” з перспективою проголошення його українським монархом після “збудування незалежної міцної Української держави”. Угода стверджувалась “взаємною урочистою обітницею і власноручними підписами” [8].

Діяльністю УСХД керувала Рада Присяжних, яку очолював В. Липинський. Її постанови мали обов’язкову силу для всіх членів союзу і ухвалювалися не голосуванням, а консенсусом. Якщо виникали розбіжності, то остаточне рішення було за головою Ради Присяжних. Кожен член Ради Присяжних УСХД, вступаючи до її складу, мусив скласти заприсяження, яким він брав на себе обов’язок вірно і до кінця життя “служити ідеї Української Трудової Монархії, побудованої на співпраці і співдружності автономних і

самозорганізованих українських класів і українських земель, об'єднаних в одну Націю і в одну Державу” [10.-1920/21.-Кн.ІІ,ІІІ,ІV.-С.264]. Ця умова в Регламенті, написаному В. Липинським, мала суттєве значення, оскільки саме Рада Присяжних, як ідеологічний орган разом із виконавчою структурою мусили відіграти роль противаги майбутньому монархові, аби його влада не була абсолютною, а врівноважувалась іншими державними структурами. Отже, Рада Присяжних, на думку В. Липинського, мусила мати у своєму складі виключно відданих ідеї людей.

В. Липинський відстоював думку, що голова верховної влади у державі має бути повністю незалежним від сторонніх позаукраїнських чинників. Маєстат української нації має бути єдиним і однаково дорогим для всіх українців, він має бути вище позапартійних інтриг і поставлений за межі досягнення різного роду політиків. Таким чином, Гетьманство стоїть понад усіма класами, партіями і до ніякої політичної течії не належить. Головним гарантом стабільності у державі він вважав легітимну гетьманську владу, яка не є виборною, а спадковою.

При його вирішенні питання династії В. Липинський вважав, що обрання на еміграції нового гетьмана як голови української монархічної держави не є доцільним, оскільки державу ще потрібно завоювати. Разом з тим, до повернення в Україну потрібно було персоніфікувати ідею української трудової монархії в особі, яка б стала символом чистоти цієї ідеї та єдності монархічної організації. Це завдання мав виконати гетьман П. Скоропадський. Він вступив до Ради Присяжних УСХД і нарівні з іншими її членами підписав запряження, в якому зобов'язувався діяти відповідно до статуту і регламенту УСХД, “вірно” і “до кінця життя” служити ідеї української трудової монархії, проводити цю ідею в життя у лавах УСХД, “поборювати всякі чужі форми державності в Україні”, не брати участі без згоди Ради Присяжних в будь-яких таємних чи явних товариствах та організаціях. Запряження, скріплене підписом П. Скоропадського, закінчувалось словами: “І це моє добровільне запряження... буду мати право замінити тільки присягою всенародною, зложеною в українській столиці Гетьманові Всієї України і Великому Князю Всея Маля Русі, проголошеному по збудуванню сувереної і незалежної Української Держави в формі української трудової монархії” [11.-С.18].

Отже, на початку своєї політичної діяльності на еміграції П. Скоропадський за своїми правами й обов'язками нічим не відрізнявся від інших членів Ради Присяжних УСХД. У той же час, В. Липинський розпочав ідеологічну кампанію на зміцнення авторитету П. Скоропадського як гетьмана і обґрунтування легітимності його роду, а також виправдання політики Гетьманату 1918 р. “...З цілим завзяттям, з яким все своє життя робив і роблю те, в що вірю, – писав дещо пізніше В. Липинський, – взявся я за працю – з одного боку над продовженням формулювання нашої ідеології, а з другого – над відновленням авторитету Гетьмана і сотворенням легенди Роду Скоропадських. Така легенда була необхідна для досягнення двох цілей: 1) виховання нею самого Гетьмана; 2) підготовки громадянства для майбутнього сприйняття династії і гетьманства” [11.-С.19].

Палкий прихильник монархічного ладу В. Липинський, разом із тим, рішуче відкидав абсолютистсько-монархічні режими, називаючи їх “спадковими диктатурами”. “Ми не хочемо, розуміється, старого царського самодержав'я, цієї півазіатської демократичної деспотії, що себе в хвилини небезпеки все при допомозі юрби – погромами рятувала” [13.-С.42]. Він відстоював конституційну монархію, “законом обмежену і законом обмежуючу”. При цьому В. Липинський посилався на англійський зразок монархічного устрою. Зокрема, у листі до О. Назарука 22 грудня 1927 р. він так пояснював свою позицію: “Під вихованням династії розуміємо то, що вона повинна працювати разом із своїми підвладними. Коли популярність приходить дуже легко, то як всякі легкі речі, вона деморалізує... Дивіться на Англію – там про короля, особливо поіменно, згадують дуже рідко. З одного боку бережуть те, що в державі найсвятіше – Короля – од всіх небезпек популярності (чим гарячіші прихильники, тим гарячіші і вороги – пор[івняйте] Росію з її “Союзом русского народа”), а з другого бережуть себе од всіх небезпек наполеонізму і диктаторизму, які наступають, коли король починає думати, що він дуже популярний і що за

ним стоїть “любов народу”. Такі речі дуже сумно кінчаються для всіх, як показує приклад Росії, а почасті і Вільгельма II” [14.-С.102].

Передбачалось, що влада гетьмана буде обмежена політичним органом – Радою Присяжних і виконавчим – Гетьманською Управою. В результаті інститут гетьманства мав виконувати консолідуючі і представницькі функції у суспільстві. В. Липинський вважав, що гетьман є тільки символічною фігурою у державі і лише репрезентує гетьманський рух, а не є його справжнім політичним лідером. Одночасно він сподівався, що міцна гетьманська організація “орденського типу”, якою В. Липинський бачив УСХД, ідеологічно і політично очолювана ним самим, зуміє контролювати дії гетьмана та керувати його кроками, скріплюючи його морально-політичний авторитет назовні.

В. Липинський досить ґрунтовно дослідив історію роду Скоропадських. Зокрема, він довів, що першим предком роду Скоропадських, відомим в історії України, був Федір Скоропадський з Уманщини, який брав активну участь у визвольній війні проти Польщі під проводом Б. Хмельницького і загинув у бою під Жовтими Водами. Єдиний син Федора Ілля одружився з княжною Чарторійською. Від їхнього шлюбу народилося троє синів, найстарший з яких – Іван Скоропадський у 1708-1722 рр. був гетьманом України. Старший син Василя – Михайло Скоропадський (1697-1758 рр.), генеральний підскарбій (міністр фінансів) Гетьманської України, одружений з дочкою гетьмана Данила Апостола, був прямим предком П. Скоропадського [15.-С.85].

Павло Петрович Скоропадський народився 3 травня 1873 р. у Вісбадені, закінчив Пажеський корпус в Петербурзі. В 1905 р. був призначений флігель-ад’ютантом російського імператора; в 1906 р. – одержав звання полковника; в 1912 р. – генерал-майора; члена імператорського почту. В 1914 р. – командир 1-ї гвардійської кінної бригади 1-ї гвардійської дивізії, в подальшому – дивізії [15.-С.86]. Успішні військові операції, проведені під його командуванням, принесли П. Скоропадському чин генерал-лейтенанта. З 1917 р. – командуючий 34 армійським корпусом (після українізації – 1-й Український корпус). На Всеукраїнському з’їзді Вільного козацтва (16-20 жовтня 1917 р.) П. Скоропадський був обраний отаманом Вільного козацтва. Під час листопадового (1917 р.) наступу більшовиків корпус П. Скоропадського роззброїв військові частини, що виступили на підтримку більшовиків. Антимілітарна політика, а також недовіра керівництва Центральної Ради як до царського генерала і великого земельного власника не дозволила П. Скоропадському продовжити командування 1-м Українським корпусом. Намагаючись зберегти корпус від розукомплектування, П. Скоропадський подає у відставку і зосереджується на формуванні частин Вільного козацтва, які відіграли важливу роль у боротьбі з наступом частин М. Муравйова в січні 1918 р. [16.-С.22-24]. У березні 1918 р. П. Скоропадський був одним з організаторів Української Народної Громади – організації, яка визнавала пріоритет територіально-державного принципу над національно-соціалістичним, необхідність запровадження сильної влади, що мала вивести Україну з хаосу і анархії. Члени “Громади” звернулись до традиційно-історичної форми державної влади – гетьманства і П. Скоропадський був визнаний найбільш достойною кандидатурою на посаду гетьмана – голови держави. За погодженням з німецькою військовою владою 29.IV.1918 р. у Києві відбувся державний переворот – на хліборобському конгресі була проголошена Українська Держава на чолі з гетьманом П. Скоропадським і ліквідована УНР [16.-С.37-42].

За час семимісячного правління гетьмана П. Скоропадського в Україні було прийнято близько 400 державних актів. У галузі внутрішньополітичній було відновлено право приватної власності на землю, вільна торгівля і приватне підприємництво. Масштаби землеволодіння передбачалось обмежувати 25 дес. на одного власника. Були прийняті закони про українське громадянство, про облік населення, адміністративний устрій України. Створено Державний Сенат, розпочалось формування Української Національної гвардії. Планувалось проведення виборів народних депутатів до Державного Сейму України. В галузі культури було досягнуто значних успіхів: відкрито Українську Академію Наук, два державні і один приватний університет, Національну оперу, Державну капелу, кобзарську школу, українські національні архів і музей, взято на державне забезпечення 50 українських

приватних середніх шкіл, українізовано низку вищих шкіл та багато інших заходів. 12.11.1918 р. гетьман законодавчо оформив автокефалію Української церкви. Був затверджений герб Української Держави. У військовій галузі запроваджувалась обов'язкова військова повинність, розроблено план формування регулярної армії з 8 корпусів, військово-морського флоту та авіації. Незважаючи на перешкоди німецької військової адміністрації у проведенні військового будівництва, П. Скоропадський встиг закласти правові основи організації професійної армії. Значним були досягнення у зовнішньополітичній сфері. Зокрема, ратифіковано Брестський мирний договір з Болгарією, Німеччиною та Туреччиною; підписані договори з Кримом, який став автономною частиною України; укладено торговельний, політичний і військовий союзи з Доном і Кубанню. Відбулись успішні переговори з Румунією про приєднання до України Бессарабії. Українська Держава приєднала українські історичні землі в Мінській, Могилівській, Курській і Воронезькій губерніях, а також території Холмщини і Підляшшя. Українська Держава мала дипломатичні стосунки з 12 країнами, в т.ч. РСФРР, з якою був встановлений державний кордон [1; 2].

Разом з тим, відмова лідерів українських соціалістичних партій, що входили до складу Центральної ради, брати участь у державотворчому процесі в Україні призвела до того, що гетьманський уряд був змушений спиратися у державному будівництві на т.зв. цензові елементи. Орієнтація на “Союз земельних собственников”, який мав яскраве антиукраїнське спрямування, повернення до влади на місцях часто-густо противників українського руху призвели до низки акцій проти українських діячів, каральних експедицій проти селянства, що не бажало повертати захоплені поміщицькі маєтки. Це стало причиною того, що в опозиції до гетьмана П. Скоропадського опинились не лише соціалістичні, але і партії більш поміркованого напрямку – УПСФ, а також УПСС і УХДП – партії, що підтримували гетьмана під час державного перевороту. Опозиційні до гетьмана партії об'єднались в “Національно-державний союз” (після виходу УХДП – “Український Національний Союз”) і розпочали підготовку антигетьманського повстання.

Після поразки Центральних держав у війні П.Скоропадський був змушений звернутись за підтримкою до країн Антанти. Під їх тиском 14.11.1918 р. гетьман проголосив федерацію Української Держави з майбутньою не більшовицькою Росією, створюючи тим самим єдиний фронт боротьби з радянською владою. Це стало формальним приводом до повстання проти гетьмана. 13.11.1918 р. у Києві була проголошена Директорія. Намагаючись уникнути братовбивчої війни серед українців, 14.12.1918 р. гетьман підписав зречення від влади і виїхав до Швейцарії, а згодом – до Німеччини. Мешкав в Ванзее під Берліном [10.-1920/21.-Кн.ІІ,ІІІ,ІV.-С.62-63].

У зв'язку із зреченням П. Скоропадського від влади на користь Директорії УНР прихильники спадкової української монархії стали перед фактом серйозних юридичних ускладнень. Адже таке зречення, на думку опонентів монархічного руху з середовища української політичної еміграції, засвідчило обірвання нитки легітимності гетьманського роду Скоропадських, а відтак – неспроможність самої концепції дідичності й легітимізму. Проти такого тлумачення подій 14 грудня 1918 р. та її наслідків рішуче виступив В. Липинський. На його погляд, ця подія звільнила українських монархістів “од присяги пануючому гетьманові, але розуміється не од вірності персоніфікованій від тепер в його Роді українській монархічній ідеї” [17.-С.30].

В історичній літературі існує і дещо інша думка: “Гетьман зрікся влади – не гетьманства” [1.-С.115]. “За цим варіантом, – зазначає В. Гришко, – гетьман, відмовляючись від влади, не відмовився прав на владу, як своїх особистих, так і родових” [15.-С.129]. Вже сам той факт, що наприкінці 1919 р. гетьман П. Скоропадський зустрічається з ініціаторами створення УСХД і заявляє про свої наміри не залишати політичної діяльності і погоджується очолити українські консервативні сили за кордоном “на основі своїх законних гетьманських прав для рятування погибаючої ідеї української державності” [18] повністю підтверджує цю точку зору.

Оселившись разом з родиною у передмісті Берліна – Ванзее, П. Скоропадський опиняється в центрі уваги західноєвропейських журналістів і політиків, які активно цікавляться його планами. “Здавалося б: після образ, нанесених своїми, українцями... Гетьман Павло мав би заспокоїтись і відійти від політичної діяльності, а, навіть, увійти в якусь спілку... з росіянами...”, – зазначає дослідник і активний діяч гетьманського руху Д. Левчук [3.-С.14]. У “Комунікаті”, опублікованому у “Хліборобській Україні” у 1920 р. зазначалось, що “всупереч усім поголокам, що ширилася у закордонній і українській пресі про особу Гетьмана Павла Скоропадського, ним були рішуче відкинуті “різні пропозиції роблені йому неукраїнськими кругами, виступити в активній, але залежній – чи то від Польщі, чи то від Москви – ролі”. При цьому з’ясовувалось, що “проголошення в свій час федеративного союзу з Росією не означало й не означає абдикації з ідеї суверенності Української Держави”. Підкреслювалось, що “вся праця проводилася Гетьманом, як у культурнім так і в економічнім напрямі виключно задля утворення незалежної самостійної України” і що “на ґрунті цієї ідеї стоїть Гетьман і досі” [10.-1920.-36.I.-С.115].

У своїх інтерв’ю закордонній пресі Гетьман інформував західноєвропейський світ про окупацію України більшовиками, про назриваючу там економічну кризу. 24 листопада 1920 р. він на прохання УСХД та інших політичних кіл звертається до Ліги Націй з меморандумом, у якому зазначалось, що прийняття України до цієї впливової організації “відповідає почуттям і бажанням цілої Української Нації, не дивлячись на різниці, існуючі між її політичними партіями” [10.-1920/21.-Кн.ІІ,ІІІ,ІV.-С.184-185].

Активну участь у громадському житті брали всі члени родини Скоропадських. Дружина гетьмана – О.П. Скоропадська (уроджена – Дурново) організувала харитативні та допоміжні акції для українських біженців, військовополонених і студентської молоді. У цьому їй допомагали гетьманівни Марія та Єлизавета, яка одночасно виконувала обов’язки секретаря при батькові. Гетьман чимало уваги приділив вихованню спадкоємця [4.-С.160].

Родина Скоропадських жила у тяжких матеріальних умовах. У 1926 р. німецькі друзі гетьмана клопотались про надання йому фінансової допомоги з боку німецького уряду. У їх петиції вказувалось, що П. Скоропадський перебуває “у надзвичайній фінансовій нужді” і потребує цієї допомоги “не для того, щоб підтримувати його політичні прагнення, а просто щоб забезпечити йому і його сім’ї пристойне проживання”. Уряд Веймарської республіки погодився надавати йому фінансову допомогу (Ehrensold). Так само одержував він фінансову допомогу і після здобуття влади націонал-соціалістичною партією [19.-С.54,56].

Український консервативний рух від часу свого організування в еміграції був пов’язаний з особою гетьмана, що знайшло своє відображення і в його назві. Одним з найважливіших завдань встановлення монархії в Україні В. Липинський вважав необхідність утвердження її спадкового принципу – тобто діичність. У 1925 р. Рада Присяжних УСХД урочисто проголосила П. Скоропадського головою діичного монаршого роду [18]. У зв’язку з цим великого значення набувала проблема виховання гетьманича Данила Скоропадського, як передбаченого наслідника на гетьманському престолі. В одній зі своїх пізніших промов гетьманич згадував, що коли йому виповнився 21 рік (1925 р.) до нього звернулися “найближчі співробітники батька (В. Липинський і Д. Дорошенко – Т.О.) із запитом: чи можуть вони і всі гетьманці бути певні, що я згоджуся після мого батька перебрати на себе його права й обов’язки, зв’язані з гетьманським рухом?”. “Це питання було для мене надзвичайно важливе, – зазначає Данило Скоропадський, – і я попросив ще один рік часу, щоб обміркувати собі цілу справу і потім дати відповідь. По році я ту відповідь дав. Вона була позитивна. Дав я таку відповідь тому, бо тільки в Гетьманській Ідеї бачив я єдиний і певний шлях для нашого державного відродження” [5.-С.284-285].

Наприкінці 1932 р. гетьманич залишає професійну працю і займається виключно політичною діяльністю. У свій 60-річний ювілей (1933 р.) П.Скоропадський виголошує, що хоч і почуває “ще сили, енергію до боротьби” та все ж таки мусить подбати про те, щоб після нього був забезпечений провід гетьманського руху. “Після мене, – проголошує гетьман, – провід нашого Діла і всі права й обов’язки старшого в нашій Роді переходить на сина мого

Данила. Синові моєму Данилові заповідаю непохитно, до кінця життя, стояти на чолі Гетьманського Державного Діла, а всім Гетьманцям – вірно допомагати йому в цім” [6.-С.23].

Згідно з волею батька гетьманч Данило протягом 1933-1937 рр. працює в гетьманському центрі, виконуючи доручення П. Скоропадського з внутрішньо- та зовнішньополітичних завдань руху. А у 1937 р. виїздить до Сполучених Штатів Америки та Канади, де зустрічається з членами гетьманських організацій Чикаго, Детройта, Філадельфії, Нью-Йорка, Монреалю, Торонто, Оттави, Вінніпегу та ін. міст. Виступає з промовами і здобуває ще більшу кількість прихильників гетьманського руху. Автори збірника “За Україну”, присвяченого подорожі гетьманч по США і Канаді, зазначають, що “зустріч і прийняття пана Гетьманч нашим суспільством в Америці й Канаді була виявом українського патріотизму, єдності і сили. Нарід з ентузіазмом засвідчив вірність Гетьманській ідеї і прийняв Заповіт Гетьманч Павла, вітаючи його сина не тільки як Сина, але як Гетьманч – Українського Престолонаслідника” [6.-С.24]. Навесні 1939 р. гетьманч Данило за дорученням батька виїжджає до Лондона, аби з Великобританії у випадку війни керувати гетьманським рухом у європейському регіоні.

У середині 1920-х років П. Скоропадський зайняв у гетьманському таборі української еміграції становище, яке переросло рамки символу української монархічної ідеї. Він почав сприйматися серед більшості українських монархістів як єдиний можливий претендент на гетьманч майбутньої дідичної української трудової монархії. Після конфлікту з В. Липинським та відходу від УСХД його прихильників П. Скоропадський набирає все більшої ваги в гетьманському русі, фактично уособлюючи його своїм родом. У листі до О. Назарука гетьманч Д. Скоропадський писав, що “зогляду на неможливість знайти підходячого голову Гетьманської управи, провід цієї інституції негласно залишається в руках Батька (П. Скоропадського – Т.О.)”. “Отже такого провідника, – зазначав він далі, – якому Батько міг би зі спокійним сумлінням передати ведення всього діла, особливо коли доводилося працювати в надзвичайно складних обставинах, Батько не бачив” [20.-Ф.359.-Оп.1.-Спр.275.-Арк.9]. Поступово провід Управи та Ради Присяжних УСХД опинились під контролем гетьманч П. Скоропадського. Ним були введені зміни до Регламенту УСХД, що законодавчо закріпили безпосереднє керівництво гетьманом виконавчим органом УСХД – Гетьманською управою [20.-Ф.359.-Оп.1.-Спр.275.-Арк.9зв.].

У той же час у середовищі українського монархічного руху мали місце відцентрові тенденції, які призвели до розпуску гетьманом П. Скоропадським УСХД. На цю акцію вплинуло збільшення гетьманських організацій та політичні реалії, які змушували організацію переглянути Статут та Регламент союзу, що стримували вплив особи гетьманч на розвиток руху у цілому. Аналізуючи ситуацію, яка склалась у місцевих осередках УСХД, гетьманч Данило в листі до О. Назарука особливо виділяв Польщу, де діяло декілька гетьманських організацій, і їх розпорошеність не “сприяла внутрішній злагоді” в УСХД [20.-Ф.359.-Оп.1.-Спр.275.-Арк.10].

17 липня 1937 р. у Варшаві відбулось засідання Ради Присяжних, на якій гетьманом було ліквідовано УСХД. Оцінюючи цю подію, гетьманч Данило в листі до О. Назарука підкреслював, що П. Скоропадський “ніколи не стояв за розв’язання УСХД без підготовки дальших кроків, натомість стояв за органічне переведення УСХД в новий стан без всяких внутрішніх потрясінь і за розв’язання Ради присяжних, яку мала б негайно замінити нова інституція і з таким складом членів, який гарантував би її працездатність” [20.-Ф.359.-Оп.1.-Спр.275.-Арк.10зв.].

Отже, на варшавському засіданні Ради Присяжних із розпуском УСХД було проголошено абсолютне гетьманське правління роду Скоропадських, оскільки Рада Присяжних як контролюючий гетьманську владу законодавчий та дорадчий орган була скасована. Нова гетьманська організація Союз гетьманців-державників (СГД) повстала на принципово нових засадах. На зміну правничо-конституційній версії монархізму, яку

пропагував В. Липинський, прийшла авторитарна, сповідувана П. Скоропадським. Гетьманський рух набув значного поширення і нового значення.

Даючи оцінку змінам у гетьманському русі у зв'язку з реорганізацією УСХД в СГД, з'їзд СГД в Німеччині і Австрії, який відбувся 17-18 грудня 1950 р., констатував, що із створенням СГД перед ним стало завдання поширення впливу і організаційного підпорядкування “ширших кіл провідної верстви з тим, щоби могли уже організаційно виступати на форумі українського життя ширшими лавами свого членства і формувати національно-політичне і суспільно-громадське життя українців в напрямі здійснення Гетьманської ідеї” [21.-С.22].

Із реорганізацією українського монархічного руху перед гетьманським центром постала проблема створення нових статутних документів. Знаючи О. Назарука як здібного журналіста, публіциста і переконаного гетьманця, П. Скоропадський звертається до нього з проханням відредагувати проекти статуту і регламенту СГД, які були підготовлені спеціальною комісією Гетьманської управи, створеної гетьманом на чолі з В. Мельником, а також незалежно від неї гетьманцями, які жили в інших країнах, В. Леонтовичем, П. Ковальовим, Б. Гомзиним [7.-С.335].

О. Назарук підтримував гетьмана у здобутті повної влади, необмеженої практичної діяльності контролем дорадчого органу. У своєму листі до О. Назарука П. Скоропадський зазначив два моменти, які викликали розбіжності між ним і членами Ради Присяжних. Присяжні відстоювали ідейні засади В. Липинського про обмеження політичної діяльності гетьмана і наголошували на його виключно представницьких функціях. Заперечуючи свій суто “символічний” статус, П. Скоропадський звертав увагу на нові зовнішньополітичні реалії і умови еміграційного життя. Він підкреслював, що не хоче бути диктатором, але мусить мати “остаточно рішачий голос в усіх важливих питаннях, бо тоді лише можна приймати рішення без прогаяння, і рішення ті не будуть результатом якихось компромісів, що завжди кепсько” [20.-Ф.359.-Оп.1.-Спр.316.-Арк.9].

Не менш важливим було питання методів і тактики діяльності гетьманського центру і руху взагалі, яке П. Скоропадський та його прихильники мали розв'язати в два етапи. На першому етапі, на їх думку, мала відбутися підготовка національних сил до здобуття незалежної Української держави під проводом гетьманського центру на чолі з гетьманом, а на другому етапі мав відбутися процес впорядкування державних структур та громадського життя. На відміну від пропозиції О. Назарука надати повну владу гетьманові на обох етапах боротьби за державність, П. Скоропадський висловлюється за необхідність надання йому повноти влади лише на першому етапі і висловлює сумніви щодо доцільності повновладдя однієї особи на другому етапі. “На мій погляд теоретично давати монархові, чи нормального типу людині, повновласть – це не є небезпечним в наші часи в тому змислі, що він буде зловживати владою, – наголошує П. Скоропадський у листі до О. Назарука. – Давати повновласть диктаторську заздалегідь цілому рядові поколінь в першу голову нівечить самих монархів...” [20.-Ф.359.-Оп.1.-Спр.316.-Арк.18].

Ці слова П. Скоропадського дають підстави стверджувати, що він добре усвідомлював необхідність забезпечення влади збалансованим контролем з боку законодавчого органу. Тобто він був далекий від думки запровадити диктатуру роду Скоропадських. На другому етапі – мирного розвитку Української Держави – він вважав за необхідне створення органу парламентського типу, який міг би бути противагою монаршій владі і забезпечувати існування політичного плюралізму в країні. У цьому випадку не викликає сумніву, що із здобуттям Української державності, П. Скоропадський проводив би у життя концепцію трудової класократичної монархії, розроблену ідеологом українського монархізму В. Липинським.

Упродовж цього періоду існування гетьманського руху точилася непримиренна ідеологічна боротьба між його прихильниками і прибічниками УНР. Вона позначилась на дипломатичній діяльності уряду С. Петлюри, а також мала своє продовження і в пропагандистській роботі уряду УНР в екзилі. Зокрема, у своєму листі до українського

дипломатичного представника у Швейцарії та Італії М. Василька, який фактично у 1921-1922 рр. зосереджував у своїх руках всю українську дипломатію в Європі, А. Ніковський, міністр закордонних справ, фактично зобов'язував “пильно стежити за монархічною акцією та не давати їй чим-небудь імпонувати державному центрові” і не вести “одвертий бій з нашими монархістами за кордоном”, а скеровувати свої зусилля на те, щоб “монархічні групи та їх окремі представники дискредитували і нищили один одного” [12.-Ф.3696.-Оп.3.-Спр.7.-Арк.71].

Про посилення кампанії дискредитації гетьманського руху урядом УНР в екзилі свідчить, зокрема, лист міністра військових справ УНР (в екзилі) генерала В. Сальського до уповноваженого цього ж міністерства на Балканах генерала В. Филоновича у зв'язку з 20-річчям відновлення гетьманату в Україні (1938 р.). “Для того, щоб не тільки знейтралізувати прихильну гетьманцям пресу, але разом з тим і дискредитувати остаточно Скоропадського в очах цілого світу, – наголошував генерал В. Сальський, – треба негайно розпочати сильну проти них дію, яка пригадала б ганебну діяльність Скоропадського на Україні, його національну зраду, як рівно ж здискваліфікувала б діяльність його за кордоном”. При цьому міністр наголошував, що “вся ця провокація повинна використовувати всі можливості: інформаційні розмови зі своїми і чужими впливовими особами, збори різного характеру” тощо [22.-Спр.184].

Як уже зазначалось, гетьман П. Скоропадський, починаючи з 1926 р., одержував фінансову підтримку від німецьких урядів – спочатку Веймарської республіки, згодом націонал-соціалістичного. Проте ставлення офіційних чиновників цих політичних напрямків до гетьманського руху суттєво відрізнялось. В одному з листів до О. Назарука П. Скоропадський писав, що “приходилося тут (у Німеччині – Т.О.) один час дуже багато затратити енергії на те, щоб наш рух, залишаючись тим, чим він є (рухом виключно українським і цілком вільним) міг би в Німеччині далі розвиватися. Тепер це досягнуто. Нашому рухові офіційних перешкод не роблять”. П. Скоропадський підкреслював, що гетьманці повинні керуватися виключно українськими інтересами, в якій би країні вони не мешкали. “Де б не були гетьманці, вони повинні в той час, коли треба вирішувати, як бути, керуватися лише справжніми інтересами України, – наголошував гетьман, – а коли вони живуть в країні, де інтереси України ніяк не можуть бути зв'язані з інтересами країни, де вони живуть, хай тимчасово відходять в тінь” [20.-Ф.359.-Оп.1.-Спр.316.-Арк.57,69].

П. Скоропадський підтримував особисті тісні стосунки з представниками німецької військової аристократії, насамперед з генерал-лейтенантом, колишнім начальником штабу німецьких військ в Україні В. Гренером, фельдмаршалом К. фон Маннергеймом, фельдмаршалом П. фон Гінденбургом, полковником О. фон Авенслебеном, а також із товаришами по навчанню в Пажеському корпусі, по службі у Російській армії, колишніми царськими офіцерами та остзейськими баронами, які прийняли у міжвоєнну добу німецьку ідентичність та громадянство і відповідно отримали військові чини Вермахту. Отже, він контактував саме з тими політичними колами Німеччини, що були не заангажовані у діях офіційних націонал-соціалістичних структур. Це, зокрема, засвідчує і його лист до О. Назарука, у якому він писав, що “гетьманський рух – це рух суто український і вільний рух; ми знаходимо, що Німеччина може нам допомогти – ми її поважаємо, але ми не агенти німецькі” [7.-С.337].

На підтвердження цього можна навести також думку німецького історика Ю. Мадера, що, здійснюючи диверсійні дії по розкладенню сил ворога Абвер-П, вербував прихильників із кіл російської та української еміграції. При цьому його керівництво досить диференційовано підходило до різних груп політичних емігрантів. Якщо колишні офіцери та вояки УНР виключались з причини їх служби в різних структурах польського державного апарату, то члени гетьманського руху також не належали до числа завербованих Абвером-П агентів через відсутність впливів у суспільно-політичному житті Польщі [23.-С.355].

Отже, поширений міф, що П. Скоропадський був колабораціоністом, а гетьманський рух був тісно пов'язаний з фашистським режимом, не має під собою реального ґрунту, і є

лише стереотипом, ретельно нав'язуваним як радянською пропагандою, так і політичними супротивниками гетьмана.

Джерела та література

1. За велич нації: У двадцяті роковини відновлення української гетьманської держави. – Львів, 1938.
2. Кущинський А. Патріот і державний муж України. – Чикаго, 1974.
3. Левчук Д. Гетьман Павло Скоропадський. – Б.м., 1952.
4. Останній гетьман: Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського, 1873-1945. – К., 1993.
5. Ідеї і люди визвольних змагань 1917-1923. – Нью-Йорк, 1968.
6. За Україну: Подорож Вельможного Пана Гетьманича Данила Скоропадського до Злучених Держав Америки й Канади, осінь 1937 – весна 1938. – Едмонтон, 1938.
7. Сидорчук Т. До характеристики світогляду гетьмана Павла Скоропадського у міжвоєнну добу // Український консерватизм і гетьманський рух: Історія, ідеологія, політика. – К., 2000. – №1.
8. Архів Української гетьманської організації Америки.
9. Воля (Відень).
10. Хліборобська Україна.
11. Збірник Хліборобської України. – Прага, 1931. – Т. 1.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.
13. Липинський В. Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму. – К.; Філадельфія, 1995.
14. Вячеслав Липинський: З епістолярної спадщини. – К., 1996.
15. У 60-річчя відновлення гетьманської української держави 29 квітня Р.Б. 1918. – Торонто, 1978.
16. Дорошенко Д. Історія України. – Ужгород, 1930. – Т. II.
17. Липинський В. Покликання “варягів” чи організація хліборобів? Кілька уваг з приводу статті Є.Х. Чикаленка: “Де вихід?”. – Нью-Йорк, 1954.
18. Комунікат Центральної Управи Українського Союзу Хліборобів-Державників від 16.06.1925 (листівка).
19. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993.
20. Центральний державний історичний архів (м. Львів).
21. Позичії, перспективи і завдання Гетьманського Руху. – Авгсбург, 1951.
22. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Колекція Українського архіву Визвольної Революції у Празі. – Фонд особистих документів В. Філоновича.
23. Мадер Ю. Говорят генералы шпионажа // Отто Скорцени и секретные операции Абвера. – М., 2000.

SUMMARY

The activity of hetman P. Skoropadskyj as the head of the Ukrainian monarchic movement is covered in the article. The process of forming by V. Lipinskyj of ideological grounds of the hereditary monarchy which the family of Skoropadskyj had to personify is investigated.